

שז"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 149

הלכות ישיבה בסוכה

מצוות צריכות כוונה

נאמר בתורה "בסכת תשב שבעת ימים כל האזרח בישראל ישבו בסכת, למען ידעו דרתיכם כי בסכות הושבת את בני ישראל בהוציא אותם מארץ מצרים אני י-הוה אלהיכם"¹. דרשו חז"ל שחג הסוכות הוא כנגד ענני הכבוד שבהם הקיף הקב"ה את עם ישראל עליהם מפני שרב ושמשי. עוד דרשו על הפסוק "וענן ה' עליהם יומם", ששבעה עננים היו: ארבעה מארבע רוחות העולם, ענן אחד מלמעלה, ענן אחד מלמטה, וענן נוסף מלפניהם שהיה מיישר את הדרך - מנמיך את הגבוה, מגביה את הנמוך, הורג נחשים ועקרבים, ומכבד ומרביץ לפנייהם. לזכר שבעה עננים אלו נצטוונו לישב בסוכה שבעת ימים².

וכיון שמצוות צריכות כוונה - בעת הישיבה בסוכה יש לכוון שהקב"ה ציוונו לישב בסוכה 'זכר ליציאת מצרים' וזכר לענני כבוד³.

הוד מעלת קדושת הסוכה

מבואר בווהר הקדוש שקדושת שבעת אופיזין עילאין קדישין (אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, יוסף ודוד) נמצאת עמנו בסוכה. לפיכך, היושב בסוכה עליו לנהוג בדרך ארץ, בכבוד ובהדרגה, כראוי למי שיושב בפניהם.

ולו זו בלבד אלא קדושת הסוכה חלה גם על עצי הסוכה וקישוטיה, כמו שאמרו בגמרא: "מניין לעצי סוכה שאסורין (בשימוש חול) כל שבעה? תלמוד לומר 'חג הסוכות שבעת ימים לה'". ותניא רבי יהודה בן בתירה אומר כשם שחל שם שמים על החגיגה כך חל שם שמים על הסוכה שנאמר חג הסוכות שבעת ימים לה' - מה חל לה' אף סוכה לה'".⁴ ולכן לא יטווח בה בדברים בטלים אלא בדברי תורה, ויש להזהר מאוד להתרחק ממידת הכעס והקפדה בתוך הסוכה. והמשתדל שלא לדבר בסוכה כי אם דברי תורה השי"ת ישפיע עליו שפע קדושה וטהרה משבעה אופיזין עילאין קדישין⁵.

ברכת "לישב בסוכה"

מדינא דגמרא היה מקום לברך "לישב בסוכה" בכל כניסה לסוכה (גם זו שלא לשם אכילה), אפילו כמה פעמים ביום (אם היה הפסק שיש בו שעור היסוד הדעת), כיון שבכל שהיה וישיבה בסוכה מקיימים בה מצווה⁶. אולם להלכה נפסק כדעת רבינו תם⁷, שאין מברכים "לישב בסוכה" אלא בשעת האכילה בלבד, כיון שהאכילה היא עיקר הקביעות, וברכתה פוטרת את שאר העסקים והשהיות הנשפלים אליה⁸. על כן, בשעה שמבקר בסעודה יש לכוון לפטור בברכתו את שאר הישיבות והשהיות בסוכה עד לסעודה הבאה.

כך גם בימי חול המועד לא חייבה אותו התורה להימנע מיציאה לדרך, וממילא בזמן הליכתו פטרה אותו התורה ממצוות סוכה⁹.

האם מותר לצאת לטיול בחול המועד סוכות, כשידוע מראש שלא תהיה לו סוכה במקום הטיול ויצטרך לאכול מחוץ לסוכה?

נחלקו הפוסקים האם מותר לצאת לדרך ולטייל כשידוע מראש שלא תזדמן לו סוכה:

יש שכתבו שאסור לצאת לטיול כשאנו דואג שתהיה לו סוכה. לפי שאין זה נחשב למצטער הפטור מן הסוכה, שהרי התורה פטרה רק אדם שמצטער מהישיבה בסוכה עצמה, ולא אדם שחייב הסוכה מונע ממנו תענוג וביילוי¹⁰. אך אם מטרת היציאה אינה לתענוג בעלמא אלא לצורך חיוני (כגון פרנסה או רפואה), מותר לצאת לכתחילה ופטור מדיון הולכי דרכים¹¹. מאידך, אחרונים רבים כתבו שמותר מן הדין לצאת לטיול, מפני שאין זה תתירה ל'תשובה כעין תדורו', ורק כאשר אדם מתבטל ממצווה לזמן ממושך הוא נחשב כמי שמפקיע את עצמו ממנה, מה שאין כן ביציאה עראית לטיול¹².

ולמעשה, אף שמצד הדין אם יש לו צורך לטייל אין למחות בידו, מכל מקום כתבו הפוסקים שבהיעדר צורך גדול אין לראוי לאדם לצאת לדרך ולהפקיע עצמו ממצוות סוכה¹³.

האם יש עניין מיוחד לטיול ארבעת המינים דווקא בתוך הסוכה? והאם מחמת מעלה זו עדיף לברך עליהם בסוכה שבביתו אפילו קודם התפילה בבית הכנסת?

לפי הפוסקים הפשטנים אין ענין מיוחד בנטילת ארבעת המינים דווקא בסוכה, אולם לפי רבותינו המקובלים יש ענין חשוב לטיול ד' מינים בסוכה בסוכה דווקא. ולכתחילה עדיף שזה יהיה אחר תפילת שחרית (אם יש סוכה בחצר בית הכנסת) שהיא השעה הראויה לכך לפי סדר תיקוני התפילה. אך אם אין סוכה בבית הכנסת, עדיף שייטול את הלולב קודם התפילה בסוכת ביתו עם ברכה, ואת הנענועים שבהלל יעשה בבית הכנסת ולא יברך שוב, גם בחלק מהפוסקים הפשטנים הובאה הנהגה זו¹⁴.

עצמה¹⁵. וכן מנהג חב"ד¹⁶. מנהג בני ספרד שאין מברכים "לישב בסוכה" אלא בשעת אכילת פת או מיני מזונות כשיעור קביעות סעודה בלבד¹⁷. ומכל מקום אם יש באפשרותו נכון להשתדל ולהתאמץ לאכול פת או מיני מזונות בשיעור קביעות סעודה כדי לברך "לישב בסוכה" ולפטור את השהייה ששוהה בסוכה, או שיצא ידי חובה מאחר האוכל ומבקר, ואם אין מי שיברך יתרה הברכה בליבר¹⁸.

בדבר היתר אכילת עראי חוץ לסוכה - האם נכון להתיר כן לכתחילה, או שמא ראוי לבן תורה להחמיר על עצמו בכל שדיון?

מותר מן הדין לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה. גדר 'אכילת עראי' לענין זה - בפת ומיני מזונות: אכילה עד שיעור 'כביצה' (כ-54 גרם). שתית מים, יין ושאר משקים, וכן אכילת פירות וירקות - מותרים חוץ לסוכה אפילו בשיעור גדול, לפי שאין בהם קביעות. אמרו חז"ל שכל המחמיר על עצמו שלא לשתות אפילו מים חוץ לסוכה - הרי זה משובח, ויש בהנהגה זו ממידת החסידות וחובת מצווה¹⁹. ומכל מקום מי שמקל על עצמו לאכול אכילת עראי חוץ לסוכה - ראוי לעשות כן לכתחילה, ואין בידו שום נדונת אסור. כמו כן, אינו נחשב כמי שאינו מודקדק במצוות, ואפילו אם הוא תלמיד חכם²⁰.

הולכי דרכים - האם צריכים להימנע מאכילה ולינה עד שיגיעו למקום שיש בו סוכה, או שרשאים לאכול וללון חוץ לסוכה?

הולכי דרכים ביום: פטורים מן הסוכה ביום, וחייבים בה בלילה. הולכי דרכים בלילה: פטורים מן הסוכה בלילה, וחייבים בה ביום. הולכי דרכים ביום ובלילה: פטורים מן הסוכה הן ביום והן בלילה. הטעם לפטור - לפי שנאמר בתורה: "בסכת תשב שבעת ימים", ודרשו חז"ל: "תשב - כעין תדורו" (כלומר, אופן הישיבה בסוכה צריך להיות דומה לדרך תדורו של אדם בביתו בכל השנה). וכשם שבכל ימות השנה אין אדם נמנע מלצאת לדרך לצורכי מסחר ועסקי,

מתכנן לאכול צלחת קוסקוס או מנת פסטה גדולה לארוחת צהריים בסוכה, האם מברך "לישב בסוכה" על תבשיל דגן שהוא לא לחם? האם מה שחייב לאכול בסוכה דווקא, מחייב גם בריכה?

נבאר על אילו מאכלים ושיעורים מברכים ברכת "לישב בסוכה":

אכילת לחם - משיעור כביצה ומעלה (כ-54 גרם) חייבת בסוכה ומברכים עליה ברכת "לישב בסוכה".

מזונות מאפים ועוגיות: מנהג בני אשכנז - לברך "לישב בסוכה" על כל אכילה החייבת בסוכה, והיינו משיעור כביצה ומעלה (54 גרם) וכן מנהג חב"ד²¹. אלא שטוב וראוי שלאחר האכילה ישב זמן מה בסוכה כדי שהברכה תחול הן על האכילה והן על הישיבה שאחריה²².

אולם, מנהג בני ספרד - שלא לברך ברכת "לישב בסוכה" על מאפים ועוגיות אלא אם כן אוכל מהם שיעור 'קביעות סעודה' (ראה בהערה)²³, אף שחייבים בסוכה כבר משיעור כביצה (כ-54 גרם). כמו כן, תבשיל קדירה מחמשת מיני דגן (כגון פסטה, אטריות, קוסקוס וכדומה) - אם אוכל ממנו שיעור כביצה ומעלה אף שחייב בסוכה אינו מברך "לישב בסוכה", אלא אם כן אכל ממנו שיעור קביעות סעודה שאז מברך "לישב בסוכה", אף שלא מתחייב בהם בברכת המזון²⁴.

המבקר בסוכת חברו לצורך שיחה או לימוד משותף ואינו מתכוון לאכול שם - האם עליו לברך "לישב בסוכה" על עצם ישיבתו ושהייתו בסוכה?

נחלקו הפוסקים באדם המתארח בסוכת חברו ואינו מתכוון לאכול שם האם יברך על ישיבה זו:

מנהג בני אשכנז: אם אינו מתכוון לאכול בסוכה זו שיעור המחייב בברכה, עליו לברך ברכת "לישב בסוכה" על עצם הישיבה והשהייה בה. הטעם: לפי שגם לשיטת רבינו תם (שנפסקה להלכה), שאין מברכים "לישב בסוכה" אלא בשעת האכילה, מפני שאז הוברכה על האכילה ופוטרת את שאר השהייה. אולם כשאנו אוכל כלל, אזי אין ברכה אחרת שתפטור את הישיבה - ולפיכך חלה חובה לברך על הישיבה

1 ליתר דיוק פסוק מוב-מג, 2 סוכה י"א ע"ב, 3 פרשת בהעלותך י' ל"ד, 4 סוכה ט' ע"א, 5 וזהו פרשת אמור דף ק"ג ע"ב, 6 כן דעת רוב הראשונים: ב"ה, רב האי גאון, רי"ף, רמב"ם ורש"י, שכל אימת שאדם נכנס לסוכה לשם מצווה, ואפילו הוא מתכוון לשבת בלבד, יברך, וכך נוהגים עולי תימן, וכך דעת הגר"א למעשה, 7 ברכות י"א ע"ב ד"ה שכבר, 8 שו"ע סימן תרל"ט ס"ח, 9 סימן תרל"ט ס"ב בשו"ע ובמשנ"ס ס"ק ט"ז, כ"ה"ח אות ל"ג ול"ט, 10 ראה שו"ע אר"ה"ז סימן תרל"ט ס"א וס"ז

בשעת האכילה, מאמר מורכי אות ח', בא"ח שנה א' האזינו ס"ח, חזו"ע עמוד קל"ב, 17 כף החיים סימן תרל"ט אות צ"ז, 18 שו"ע סימן תרל"ט ס"ב, 19 בה"ל סימן תרל"ט ד"ה אבל מותר בשם הר"ן, חזו"ע עמוד ק"מ, 20 מגורא סוכה דף כ"ו, ופרש"י, שם, 21 וכתבו עוד שכלאזי הכי מבואר בגמ' (מנחות מ"א ע"א) שמי שמתבטל מקיום מצוות עשה נענש על כך בשעת חרוץ אף, ומי שמתבטל מקיום מצוות סוכה נשאל לו צורך אלא שרצה להתענג, הרי הוא כמבטל זה, 22 שו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג ס"ז, צ"א, אה"ע ח"ד ס"י ל"ב אות ח'), וכן כתב הגר"ש א'יעריב (ספר הסוכה פסקים והערות אות ל'), שאסור הדבר משום שמבואר במג"א (סק"ד) שאין להקיד דם או

11 משנ"ב ס"ק ט"ז, 12 שיעור ד' ביצים (כ-216 גרם) או לציון עמוד קפ"א, ובחזו"ע (עמוד קל"ד) כתב לחדש ששם באכילת ד' ביצים (כ-162 גרם) יכול לברך מדיון ספק ספקא במצווה דאורייתא שמברכין, וכן מבואר בהחיד"א במחזיקי ברכה סימן תרל"ט אות ה' שכתב שצריך קביעות סעודה במזונות כדי לברך לישב בסוכה, ובספרו חיים שאל ח"א סימן ע"א אות א' כתב שבשיעור ד' ביצים יברך לישב בסוכה, הובא בבה"ח אות ל"ג, 13 שו"ע סימן תרל"ט ס"ב, משנ"ב ס"ק ט"ז, חזו"ע עמוד קל"ז, 14 משנ"ב סימן תרל"ט ס"ק מ"ח בשם הג"ח ותהיי אדם ועוד אחרונים, 15 שו"ע אר"ה"ז סימן תרל"ט בסעיף טז, 16 סתמות לשון השו"ע סימן תרל"ט ס"ח שנהגו שאין מברכים אלא

מנהגי הושענות

'הושענות' הוא כינוי למצווה שנהגה בבית המקדש בחג הסוכות, בה היו סובבים את מזבח העולה וזוקפים בענפי ערבות בצדיו. בזמן המקדש כשהיו מקיפים את המזבח היו אומרים: אָנָּה ה' הוֹשִׁיעָה נָּא, אָנָּה ה' הַצִּלִּיקָה נָּא (תהלים קיח כה), רבי יהודה אומר: אני והו הושיעה נא (סוכה מה א.) ויש גורסים שתי פעמים אני והו הושיעה נא (ירושלמי סוכה ג ד). להלכה כתבו ראשונים שבמקדש היו אומרים אנה ה' הושיעה נא (רמב"ם לולב ז כב, ראה כסף משנה שם).

המנהג בזמננו (זכר למקדש)

בימינו נוהגים בתפילת שחרית בימי חג הסוכות (למעט בשבת) להקיף את הבימה בבית הכנסת כשאוחזים בארבעת המינים ביד, ולומר פיוטי "הושענות" מיוחדים - זכר למקדש. בכל אחד מימי החג: מקיפים את הבימה פעם אחת. בהושענא רבה (היום השביעי): מקיפים את הבימה שבע פעמים, בשלן חז"ל נקראה מצווה זו גם בשם "מצוות ערבה במקדש".

האם בשבת חול המועד סוכות מקיפים את התיבה ואומרים הושענות?

בשבת אין נוטלים ארבעת המינים, ואין מקיפים את התיבה³³. הטעם לכך הוא שכשם שאין עושים זכר למקדש בנטילת לולב בשבת, כך אין עושים זכר למזבח בהקפה בשבת³⁴. לגבי אמירת הושענות: יש סוברים שכשם שאין מקיפים כך אין אומרים הושענות בשבת. וכן הוא מנהג חב"ד³⁵ ורוב קהילות הספרדים³⁶.

אולם, יש שאומרים נוסח הושענות המיוחד לשבת. לפי דעה זו, פותחים את ארון הקודש ואומרים את הפיוטים ללא הוצאת ספר תורה וללא הקפה³⁷, ואין לחוש לטעות שהתינוקות יחשבו שמנענעים גם כלולב, שהרי עצם מה שאין מקיפים מבכיר להם שאין נוטלים לולב בשבת³⁸. כן הובא בכל סידורי נוסח אשכנז ומקצת סידורי הספרדים.

ה"הושענות"?

מי שאין לו לולב וארבעת המינים - אינו מקיף את הבימה²⁸. כשם שאין מקיפים את הבימה בשבת מפני שלא נוטלים בה לולב, כך גם מי שאין בידו לולב אינו מקיף²⁹. טעם נוסף, לפי שעיקר מצוות ההקפה נעשית דווקא עם הלולב ביד³⁰, כדי לשתף את מי שאין לו לולב במצווה, נהגו לכבד אותו להחזיק את ספר התורה העומד על הבימה בזמן שהציבור מקיפים.

מי שאנוס ומתפלל ביחידות בביתו, האם צריך לקיים את מנהג ההקפות באמירת ה"הושענות"?

המתפלל ביחיד אינו מקיף, לפי שמנהג ההקפה שייד דווקא בציבור³¹. אולם, יש מן הפוסקים שכתבו שגם המתפלל ביחידות לא יבטל מנהג זה; אלא יניח ספר תנ"ך על השולחן, ויקיף סביבו כפי שמקיפים את ספר התורה בבית הכנסת³².

הושענא רבה

נוהגים להיות ערים כליל הושענא רבה ולקרוא את כל חומש דברים בשמחה ובהתלהבות, כיון בלימוד זה נעשה עיקר התיקון הראוי להיות ביום זה, שבים כיפור נגמר החותם הפנימי שהוא העיקר, ובהושענא רבה בעת חצות לילה נגמר בחינת חותם החיצון שהוא מסירת הפתקים בשמים למלאכים הממונים לבצע את גזר הדין, ואע"פ שנמסרו הפתקים יש עוד זמן להצלה עד יום שמיני עצרת, ולכן צריך להתעורר בתשובה גדולה ביום הושענא רבה³⁹.

'הושענא רבה' נקרא על שם נ"א ימים שמראש חודש אלול עד הושענא רבה, ומתפללים הושענא יום נ"א שהוא רבה, דהיינו יום גדול' לפי שהוא הסיום⁴⁰.

האם מותר להשתמש בערבות משומשות?

על פי הפשט מותר להשתמש בערבות משומשות למנהג בחבטת ערבה, אך על פי הסוד אין להשתמש לחביטת ערבה בערבות שכלולב, היות והם בחינת החסדים ומנהג חביטת ערבה הוא להמתיק את הגבורות, ומסיבה זו אין להשתמש בערבות שכבר חבטו בהן, היות שגם הן כבר בחינת חסדים⁴¹.

מנהגי חב"ד בחבטת ערבה

המנהג שהיו אוגדים בעצמם את הערבות עבור כל בני הבית⁴². הפרדת הערבות - נהגו להפריד את הערבות בתוך האגודה ולספור אותם קודם החבטה. אופן חביטת הערבות- הקפידו לחבוט בקרקע דווקא, ולחבוט קלות. וכן נהגו לחבוט קלות עם הערבות על כתפיהם של הבנים. למבוגרים מעל גיל י"ח היו חובטים ג' פעמים, ולצעירים היו חובטים חבטה אחת יתירה על מספר שנותיהם, ואומרים אנב כך "גבורות ממותקות"⁴⁹.

הזכרת גשמים

בתקופת החורף אנו מזכירים את הגשם פעמיים בתפילה. הזכרה ראשונה היא שבח לה' על הגשמים הנאמרת בברכה השנייה, היא ברכת 'מחיה המתים', בה אנו משבחים "משיב הרוח ומוריד הגשם". ותקנו להזכיר את שבח הגשם בברכת 'מחיה המתים', מפני שהגשמים מביאים חיים לעולם. ההזכרה השנייה בה אנו מבקשים מה' שיברך אותנו בטל ומטר, הזכרה זו נאמרת בברכה התשיעית שהיא ברכת השנים.

תחילת זמן הזכרת הגשם הוא בשמיני עצרת. ואמנם היה מקום להזכיר את הגשם מתחילת חג הסוכות, שכבר אז מתחיל זמן הגשמים, אלא שהגשם נחשב לסימן קללה בחג הסוכות, משום שכשהוא יורד אי אפשר לקיים את מצוות הישיבה בסוכה, לפיכך אין מזכירים אותו בחג הסוכות. ולכן קבעו להתחיל להזכירו בתפילת המוסף של שמיני עצרת, שאז כל הציבור נמצא בבית הכנסת⁵⁰.

את תחילת הבקשה על הגשם דחו בחמישה עשר יום, לליל שביעי בחודש מרחשוון. וזאת כדי שאחרון עולי הרגל, שבא מנהר פרת, יספיק לחזור לביתו בלא שירד עליו גשם בדרכו⁵¹. גם לאחר החורבן שאין לנו עולי רגלים - לא נתבטל מנהג זה ליזכרון המקדש.

מי שחולה או אנוס ומתפלל ביחידות ממתי רשאי להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם"?

אסור להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" עד שיכריז החזן בבית הכנסת בקול: "משיב הרוח ומוריד הגשם", ולכן מי שנמצא בביתו לא יקדים להתפלל מוסף עד שיכריז השליח ציבור בבית הכנסת. מכל מקום אם יודע שכבר הכריזו בבית הכנסת רשאי להתפלל מוסף בביתו ולהזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" אף אם לא שמע את ההכרזה בעצמו. כמו כן,

האם בזמן ההקפות ואמירת ה"הושענות" חייבים להחזיק את הלולב ביד ימין ואת האתרוג ביד שמאל, או שמותר להחזיק את שניהם ביד אחת כדי לפנות את היד השנייה להחזקת הסידור?

מן הדין יש להקפיד לאחוז את הלולב ומיניו ביד ימין ואת האתרוג ביד שמאל גם בשעת ההקפות ואמירת ה"הושענות"²⁶. ורבים אינם נוהגים בזה מחוסר ידיעה, וראוי להתחזק ולהקפיד על כך. ויש ללמד זכות על מי שאינו נוהג כן, משום שבעבר היה אפשר להיזהר בזה לפי שהיו מתפללים בלי סידורים, מה שאין כן בימינו שאוחזים את הסידור ביד וממילא קשה לאחוז בה גם את האתרוג²⁷.

מי שאין בידו ארבעת המינים, האם רשאי להצטרף לציבור ולהקיף עמם את הבימה בזמן אמירת

מי שקשה לו להיות ער כל הלילה, איזה זמן יש לו להעדיף ללמוד בו, חציו הראשון של הלילה, או שעדיף לו שישן עד חצות לילה, ואחר כך יקום ללמוד עד הבוקר?

כתבו האחרונים שעדיף שיהיה ער בתחילת הלילה עד חצות ואח"כ ילך לישון, מאשר לישון עד חצות ואז לקום ללמוד, לפי שבחצות לילה הוא זמן מסירת הפתקים, ומשום כך יש להשתדל ולהתחיל את הלימוד מוקדם ולא סמוך לחצות הלילה, כדי שיספיק את כל קריאת ספר דברים לפני חצות הלילה⁴¹.

האם מקיפין או מנענעים עם הערבה, או רק חובטים אותה על גבי הקרקע?

יש שכתבו שבים הושענא רבה עושים את ההקפות גם עם הערבות הנחבטות, ומכל מקום המנהג פשוט גם אצל בני ספרד וגם אצל בני אשכנז שלא להקיף כלל בערבה, כיון

מי ששכח להזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" האם חוזר?

טעה ולא הזכיר "משיב הרוח ומוריד הגשם" בברכה השנייה, אם הזכיר טל, כפי שאנו אומרים בקיץ "מוריד הטל" (למנהג הספרדים והרבה מקהילות אשכנז), אינו צריך לחזור כיון שהזכיר שבח הטל שגם הוא קשור למים. אבל אם לא הזכיר גם "מוריד הטל" (כמנהג מקצת קהילות אשכנז) - צריך לחזור⁵².

³³ זאת בסוכה, כליל הושענא רבה, לאחר אמירת תהילים.

³⁴ ספר השו"ת תש"ה עמוד 52. וכן באגרות קודש אדמו"ר מהרי"צ חלק ט"ז עמוד 50, בתרגום מאד"ש: "היום הושענא רבא, המנהג שהאב יצליף על הילדים שיחיו עם ההושענא, ומכריזם שהילדים יחיו לא ידעו ממנה כל השנה, ויהיו מאושרים ברוחניות ובגשמיות", ועיין בהערות שם.

³⁵ כ"ו ושו"ע א"ח סימן קיז סעיפים א-ב, שרק במוסף יבולים להכריז בפני כולם להתחיל להזכיר את הגשם, אבל לתפילת ערבית לא כולם באים, ולפני תפילת שחרית אי אפשר להכריז, שאין להפסיק בין גאולה לתפילה.

³⁶ שו"ע סימן קיז סעיף א.

³⁷ שו"ע סימן קיז סעיף ה.

³⁸ שו"ע שם סעיף ב.

קטן ח' כ"ה חיים אות לב. בן איש חי שנה א' פרשת וזאת הברכה הלכה ו', וכתב עוד בסוד עין זה שאחר שנכנסו כל החסדים ביום זה על ידי הסוכה והלולב ושבעה הקפות, או נכנסים חמשה גבורות אחרי קדיש תתקבל, ואלו חמשה גבורות נכנסים על ידי חבטת חמשה בדים של ערבה, על כן אחר קדיש תתקבל של סדר ו' הקפות יקח כל אחד חמשה בדים של ערבה שיהיו כשרים כיון ערבה שכלולב, ויחבטו ה' פעמים על הקרקע, ויכוון בחבטות אלו כדי לתת בחינתו לאחרונה שכשם שהיה ברוך הוא שהיה סוד המלכות חמשה גבורות מנצח"ך.

⁴⁵ בן איש חי שנה א' פרשת וזאת הברכה הלכה ו'.
⁴⁶ משנ"ב סימן תרס"ד ס"ק י"ט. ועיין בבורי יעקב ס"ק טו בשם מהר"ט שהחבטה כבד עד שיוסרו העלים היא סמל לכילוי הדיון.

⁴⁷ כ"ה חיים סימן תרס"ד ס"ק מב.

⁴⁸ רשימות הרב יעקב לנדא. הובא באוצר מנהגי חב"ד אות ר"ו עמוד שלד, ויש בשם הרב אליהו לנדא שכלל הגרסה נגד לעשות

³⁶ רב שירא נאון (הובא ברי"ך גיאת עמ' קנז, במנהגי באבדורדג ומנור); שלחן ערוך (סימן תרס"ט סעיף ג, כשם יש מי שאומר): ברכי יוסף (שם אות ג, שכן מנהג ירושלים).
³⁷ ספר העיטור (כשם רב בעדיה נאון); האיש מנהיג (כשם שר"י ומנהג צרפת); טור ושלחן ערוך (שם); משנה ברוחה (סימן תרס"ט ס"ק ו').
³⁸ טור (שם); ט"ז (ס"ק ג').
³⁹ סימן תרס"ד משנ"ב ס"ק א', בן איש חי ש"א פרשת וזאת הברכה סעיף ב-ג.
⁴⁰ כ"ה סימן תרס"ד אות א', ועיין שם עוד טעמים.
⁴¹ כן מוכח בשער הכוונות דף ק"ג ע"ד הביא והנה"ח ב"ח אות ג'.
⁴² פיר עץ חיים שער כ"ט פרק ו'.
⁴³ שו"ע ורמ"א סימן תרס"ד ס"ג וס"ז כ"ה אות ל"ב בשם האריז"ל.
⁴⁴ שער הכוונות קה, א. והוא דבריו במנן אברהם תרס"ד סעיף

אות מ"ו, משנ"ב ס"ו תרנ"א ס"ק ל"ג ושעה"ש שם.
²⁶ אליה רבה (סימן תרס"א אות ל); משנה ברוחה (סימן תרס"ט ס"ק טו).
²⁷ יפה ללב ח"ב, חיים וברכה אות קפו.
²⁸ שו"ע סימן תרס"ב.
²⁹ טור סימן תרס"ב בשם שר"י.
³⁰ ברכ"י שם אות א.
³¹ המתפלל ביחיד אינו מקיף, לפי שמנהג ההקפה שייד דווקא בציבור.
³² בן איש חי שנה א' פרשת האזינו סימן טו. כ"ה ס"ק ב.
³³ שלחן ערוך (סימן תרס"א סעיף ב).
³⁴ מנן אברהם (סימן תרס"ט ס"ק ב); לביש (שם סעיף א).
³⁵ סידור אדמוה"ו, מנהגיהם שלא לומר הושענא בשבת, יש שלמחרת אומרים שתי הושענות (פסקי דיינים לבעל צמח צדק, סימן תרס; שער הכויל פמ"ה).